

ОСОБЛИВОСТІ МИСЛЕННЯ ТА УЯВИ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙ ТИПУ «ЛЮДИНА – ЛЮДИНА» НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті аналізуються особливості розвитку та функціонування мислення та уяви на різних етапах професійного становлення фахівця у професіях типу «людина – людина».

Ключові слова: оптація, професійна підготовка, професійна адаптація, первинна професіоналізація, вторинна професіоналізація, професійна майстерність.

Інтелектуальні особливості, зокрема – мислення, є необхідною та важливою складовою як професійної компетентності, так і професійно важливих якостей у будь-якій професії на всіх без виключення етапах становлення фахівця [5]. Поряд з вимогами з боку професійних задач, які має вирішувати фахівець, висувається ряд вимог до його загального інтелектуального розвитку, до його здібностей охопити суть проблеми, не обов'язково в професійній сфері, можливість бачити оптимальні засоби її вирішення, виходу на практичні задачі, прогнозування. У наш час особливо гостро перед професійною освітою стоїть питання побудови такої системи знань, яка б відповідала вимогам сьогоденного рівня сучасного виробництва. Знання мають бути фундаментальними, професійно і практично орієнтованими. Саме ці положення і лежать в основі розробки дидактичних принципів професійної освіти [3].

Важливого значення у професії типу “людина-людина” набуває рівень розвитку уяви. Найбільш значущими виступають такі функції уяви: творча спрямованість діяльності та прогнозування й передбачення її результатів [2]. Творчий рівень мислення, притаманний вищому, творчому, рівню професіоналізму, неможливий без розвиненої уяви. Уява нерозривно пов'язана з мисленням, обумовлює його креативність, новизну та оригінальність. Без розвиненої уяви взагалі було б неможливим виникнення чогось нового в будь-якій галузі людських знань та професійної діяльності. Фахівець не міг би ефективно спланувати методи і засоби власної роботи, якби не міг чітко уявляти та ставити собі на меті конкретні результати цієї роботи. Таким чином, без участі уяви неможливим було б проведення розумового експерименту, висунення будь-якої наукової гіпотези, здійснення наукових відкриттів. А в професіях типу “людина-людина” без розвиненої уяви фахівця було б неможливим також живе, цікаве та творче спілкування з людиною – об'єктом його праці.

Розглянемо, як змінюються та розвиваються розумові функції на різних стадіях розвитку людини як суб'єкта праці, тобто на різних етапах професійного становлення (за класифікацією Е.Ф.Зеєра) [5].

Юнацький та студентський вік (стадії *оптації та професійної підготовки*) характеризується достатньо високим рівнем розвитку пізнавальних проце-

сів. Навіть студенти першого курсу володіють достатньо стійкою увагою, здатністю слухати й спостерігати, вмінням слідкувати за логікою лекції та обмірковувати її висновки. Якщо опитанти ще не мають чіткого уявлення та знань про майбутню професію (в них наявні лише професійні інтереси, схильності та наміри, учбово-професійне самовизначення), то під час професійної підготовки у ВНЗ студенти одержують не лише ґрунтовні теоретичні знання, а й первинні практичні навички за обраним фахом. На етапі професійної підготовки наявними стають професійне самовизначення та готовність до самостійної праці.

Підвищення рівня розумової діяльності, розвиток прийомів розсуду, покращення вміння узагальнювати призводить до того, що в цьому віці відбувається активне засвоєння знань та вмінь. Вже в старшому шкільному віці молоді люди здатні успішно вирішувати багато складних задач, що виникають під час вивчення точних дисциплін: математики, фізики, хімії. Це стосується як теоретичного осмислення матеріалу, так і виконання практичних завдань.

Розвиток мислення, загального інтелектуального розвитку створюють передумови для засвоєння складних умінь та навичок. Це дозволяє студенту засвоювати багато складних робочих операцій, оволодівати складною технікою, роботою з комп'ютером [6].

Оволодіння складними інтелектуальними операціями та збагачення понятійного апарату роблять розумову діяльність студентів більш стабільною та ефективною, наближаючи її за своїми характеристиками до розумової діяльності дорослої людини. Особливо швидко розвиваються спеціальні здібності. В поєднанні зі зростаючою диференціацією спрямованості інтересів структура розумової діяльності юнаків стає набагато складнішою, ніж у шкільному віці [6].

Під час переходу від раннього юнацтва до пізнього відбуваються якісні зміни в пізнавальних можливостях: мова йде не лише про те, скільки та які задачі вирішує людина, а яким чином вона це робить (нестандартний підхід до вже відомих проблем; вміння включати вузькі проблеми у загальні, тощо) [8].

Розвиток інтелекту в молодому віці тісно пов'язаний з розвитком творчих здібностей та уяви, що передбачає не просте засвоєння інформації, а виявлення інтелектуальної ініціативи та створення чогось нового [8].

Творча активність студента означає вміння виходити за межі рівня повсякденних уявлень, звертання до незвичних зв'язків та аналогій, передбачає зняття різноманітних обмежень для більш повної самореалізації, вільного пошуку нового. Разом з тим зберігається необхідність дотримування інтелектуальної дисципліни, організованості та системності в роботі.

В юнацькому віці, коли домінує особистісний розвиток, особливого значення набуває така форма уяви, як мрія – образ бажаного майбутнього. У власних мріях молода людина будує бажану особисту програму власного життя, в якій нерідко визначається її основний сенс. Часто мрії бувають нереальними, тобто визначена лише мета, а не шляхи її досягнення, але на етапах оптації та професійної підготовки це має позитивний характер, оскільки дозволяє молодій людині в уявленні перебрати різні варіанти майбутнього професійного зростання та обрати власний шлях вирішення проблеми [3].

На етапі *професійної адаптації* до трудової діяльності, набуття теоретичного та практичного професійного досвіду, а також тренуваність виступають в якості сенсифікуючих факторів розвитку психічних функцій, зокрема - інтелекту особистості. На думку Б.Г.Ананьєва [1], досягнення більш високого рівня розумового розвитку в процесі адаптації до професійної діяльності можливе завдяки тому, що психічні функції знаходяться в умовах оптимального навантаження, підсиленої мотивації та операційних перетворень. Освоєння нової соціальної ролі, збагачення досвіду самостійного виконання професійної діяльності вимагають від фахівця на даному етапі професійного становлення напруження та концентрації всіх інтелектуальних функцій. Саме в цей період такі особливості мислення, як логічність, швидкість, гнучкість та креативність формуються як професійно важливі якості фахівця, зокрема, у професії "людина – людина".

На етапі *первинної професіоналізації* фахівець набуває достатньо професіональних знань для того, щоб стати самостійним та повноцінним професіоналом та членом трудового колективу. В нього сформована професійна позиція та набувається індивідуальний стиль діяльності.

Важливим процесом, характерним для розвитку когнітивних можливостей людини на даному етапі, є процес формування індивідуальних відмінностей в інтелектуальній діяльності людини, які називають когнітивними стилями. М. Холодна [7] розглядає їх як різні за виявом, але єдині за глибинними психологічними засадами форми інтелектуальної зрілості суб'єкта.

Стильові відмінності також свідчать про сформованість механізму інтелектуального контролю, що виявляється у двох основних формах: контроль процесів переробки інформації та контроль моторної та емоційної активності.

Диференціальні дослідження динаміки розвитку пізнавальних процесів [8] та їх оптимумів характеризують ці етапи професійного становлення як найсприятливіші для сприйняття та засвоєння соціального та професійного досвіду. Розвиток інтелекту тісно пов'язаний з розвитком творчих здібностей, що передбачають вияв інтелектуальної ініціативи і створення оригінального, нового продукту. Важливим компонентом творчості є дивергентне мислення та здатність самостійно ставити проблеми. Творча активність молодого фахівця передбачає вміння долати буденні уявлення, виходити за межі звичайної логіки умовиводу. Разом з тим зберігається необхідність у підтриманні інтелектуальної дисципліни, організованості, систематичній роботі над собою, у розвитку вміння максимально та доцільно використовувати власні інтелектуальні ресурси.

У періоди *професійної адаптації та первинної професіоналізації* не можна не відмітити зростаючу роль такої функції уяви, як прогнозуюча. Уява відіграє значну роль у розвитку вміння молодого фахівця прогнозувати результати власної діяльності та передбачати її наслідки.

Період *вторинної професіоналізації*, згідно О.П. Щотки [8], характеризується як період оптимуму для інтелектуальних досягнень. На цьому етапі підсилюється диференціація окремих сторін всієї системи інтелекту на більш високому рівні загальної інтегрованості, стають більш тісними та стійкими зв'язки між образним, вербально-логічним і практичним мисленням. Завдяки

зростанню професійної мобільності та гнучкості професійної діяльності спостерігається підсилення в розумовій діяльності ролі образного і практичного мислення. У цей період при різних формах творчої активності інтелектуальна діяльність досягає найбільш високого рівня. На прикладі творчої активності простежується безперервність розвитку професійного потенціалу людини. Можна стверджувати, що цей і наступний етап професійного становлення є найбільш продуктивними по відношенню до найвищих досягнень інтелекту.

Етап *професійної майстерності* визначається певними особливостями та змінами в розумовій діяльності фахівця. Оскільки цей етап професійного становлення припадає здебільшого на період середньої дорослості (40-60 років), на особливості професійного мислення фахівця певним чином впливають особливості інтелектуальної діяльності у цей віковий період.

Згідно даних досліджень М.А.Холодної [7], *плинний* та *кристалізований інтелект* мають різну активність та відповідно відіграють різну за важливістю роль у професійній діяльності фахівця на етапі професійної майстерності. Плинним інтелектом називають широку сферу інтелектуального функціонування – це здібності, що забезпечують засвоєння нового, до них відноситься швидкість мислення, індуктивний умовивід, оперування просторовими уявленнями і сприйняття нових зв'язків і відношень. Дані досліджень доводять, що розвиток плинного інтелекту продовжується до закінчення юнацького віку, а впродовж дорослості відбувається його зниження. Цей тип інтелекту відображає біологічні можливості нервової системи – її працездатність та інтегрованість. На відміну від плинного («текучого» рос.м.) інтелекту, кристалізований інтелект – це здатність, що приходить з досвідом і освітою (в першу чергу - професійною), спирається на комплекс знань, накопичених у процесі життя та на професійний досвід. Кристалізований інтелект зростає впродовж всього життя людини і найбільш яскраво виявляється у досягненні фахівцем рівня професійної майстерності, допомагаючи складати інтегративні психологічні новотвори, здійснювати творчу професійну діяльність та досягти вершину (акме) професійного розвитку. Компенсувати вікові зміни в оперативній роботі інтелектуальних функцій фахівцю-майстру допомагає досвід та глибокі знання з професійної діяльності, безперервний розвиток компетентності, поглиблена спеціалізація, постійне пізнання типових завдань і ситуацій, навички узагальненого мислення і вирішення проблем [8]. Окрім того, люди продовжують пристосовувати свій інтелектуальний розвиток до запитів соціального середовища, вимог професійної діяльності, віддаючи перевагу одним інтелектуальним якостям перед іншими. У фахівця-майстра є можливість не тільки використовувати накопичені знання та досвід, а і в якості професійного наставника ділитися ними з іншими фахівцями, що є додатковим стимулом для саморозвитку та інтелектуальної активності. Таким чином, розумова діяльність на даному етапі професійного становлення залишається високопродуктивною.

На етапах *вторинної професіоналізації* та *професійної майстерності* розвинена уява допомагає людині мислити нестандартно, креативно, створювати щось нове у власній професії, те, що вирізняє фахівця серед колег та робить його

го дійсно майстром своєї справи. Розвинена уява є однією з складових обдарованості й талановитості.

Проаналізуємо спільні та відмінні прояви особливостей мислення та уяви у різних професіях типу “людина-людина” на прикладі професій вчителя, психолога та медичної сестри [4].

Перш за все відзначимо, що всі ці професії ставлять дуже високі вимоги до рівня інтелектуального розвитку людини, оскільки всі вони дуже відповідальні. Адже від рівня професіоналізму цих фахівців дуже часто залежить не лише психічний стан та життєвий шлях людини, на яку спрямована їх професійна діяльність, а й саме її життя. До професійно важливих якостей в даних професіях належить високий рівень розвитку таких нерозривно пов’язаних та взаємообумовлених з мисленням психічних функцій, як:

- увага, її концентрація та розподіл;
- оперативна та довгострокова пам’ять - допомагає накопичувати та використовувати знання та життєвий і професійний досвід;
- емоційна стійкість, емпатія та комунікативні властивості – є необхідними умовами успіху в спілкуванні.

Лише в комплексі і нерозривній взаємодії вони обумовлюють компетентність та успішність фахівця у даних професіях.

Розглянемо спочатку спільні риси в інтелектуальній діяльності педагога, психолога та медсестри.

Безумовним є той факт, що всі ці професії вимагають різних за змістом, але однаково ґрунтовних та глибоких професійних знань, як теоретичних, так і практичних. Отже, всі вони потребують високого рівня розвитку теоретичного та практичного мислення. Відомо, що і під час уроку, і під час психологічної консультації, і, звичайно, у роботі медичної сестри нерідко можуть виникати екстремальні ситуації, в яких ситуаціях ці фахівці повинні вміти швидко відреагувати і прийняти правильне рішення. Отже, даним фахівцям необхідні такі особливості мислення, як логічність, швидкість та лабільність (гнучкість).

Професійна діяльність вчителя та психолога більшою мірою, ніж медсестри, пов’язана з вербальним спілкуванням. Отже, досягнення професійного успіху в цих професіях є неможливим без високого рівню розвитку вербального мислення. Щоб зацікавити та вплинути на людину як об’єкт своєї професійної діяльності, психолог та вчитель повинні вміти мислити творчо і нестандартно, отже, професійно важливою якістю цих професій є креативність мислення. У професії медичної сестри, на нашу думку, ця особливість мислення не є необхідною, а іноді може стати навіть небезпечною, оскільки “новаторська” діяльність в медицині може призвести до негативних наслідків у житті пацієнта, і медичній сестрі в більшості випадків слід дотримуватися чітких, відомих та перевірених у медичній практиці професійних інструкцій.

Оскільки творче мислення нерозривно пов’язане з розвиненою уявою, ми можемо припустити, що у професіях вчителя і психолога її функції та рівень розвитку відіграють важливішу роль, ніж у професійній діяльності медсестри.

Хоча вміння завдяки уяві передбачати та прогнозувати результати своєї професійної діяльності є важливим в будь-якій професії.

Література

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 324 с.
2. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. - М.: Флинта; Наука, 1998. - 168 с.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 512 с.
4. Болотнікова І.В. Особливості процесу мислення у педагогічній діяльності. // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - Том. V: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія / За ред. С.Д.Максименка – К.: Нора-Друк, 2002, ч. 1. – С. 15 – 19.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебн. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. - 336 с.
6. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности: Дис. ... докт. психол. наук: / Моск. пед. гос. ун-т им. В.И. Ленина. -М., 1991. - 611 с.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Изд-во Том.Ун-та; М: Барс, 1997. – 342с.
8. Щотка О.П. Вікова психологія дорослої людини. Навчальне видання. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 194 с.

В статье анализируются результаты экспериментального исследования особенностей развития и функционирования мышления и воображения на разных этапах профессионального становления специалиста в профессиях типа «человек – человек».

Ключевые слова: оптация; профессиональная подготовка; профессиональная адаптация; первичная профессионализация; вторичная профессионализация; профессиональное мастерство.

The paper analyzes the results of the research of development and functioning of thought and imagination at different stages of professional development specialist in the trades such as "man - a man."

Keywords: option; training, professional adaptation, primary professionalization, secondary professionalism, professional skill.